

НЕДВИЖИМИ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ

СГРАДИ ОТ УКРЕПЕНОТО СЕЛИЩЕ НА ХЪЛМА „СВ. СПАС” ПРИ С. БЕЛЧИН

(По данни от проучванията от 2008 г.)

Михаил Христов

гр. Варна

Резултатите от проведените през 2007 г. сондажни археологически проучвания на хълма „Св. Спас”, разположен непосредствено южно от с. Белчин, Самоковско, дадоха основание на проучващия екип да ги продължи като редовни през следващата 2008 г.¹ В резултат на това към двата сектора, в които бяха съсредоточени първоначалните проучвания през 2007 г. – сектор I в югоизточния ъгъл на хълма и сектор II в северното му подножие, се обособи сектор III, заемащ северната полегата част на хълма, южно от сектор II (Обр. 1).

Иманярските изкопи в тази част даваха основание да се предприеме проучване на по-широка площ, като в резултат бе разкрито цялото протежение на крепостна стена, преграждаща северният край на хълма с направление И-З. Стената се разкри като праволинейна отсечка с дължина от ок. 30 м (най-западният ѝ край не е проучван). По протежението ѝ се установиха две ъглови кули – западната кула № II и източната кула № III, като от двете по-пълноценно е проучена втората. Приблизително по средата на стената е устроена и единствената засега разкрита порта. Стената, портата и кулите са изградени в *opus mixtum*. Камъните, влагани в градежа, са грубо обработени, за спойка е ползван много ронлив жълт хоросан. При проучването на западната крепостна стена, и по-точно на югоизточният ѝ ъгъл, се установи, че тя долепва на fuga в ъгъла по-ранна стена с направление С-Ю, различаваща се значително по качествата на градежа си и ползвания в него здрав бял хоросан.

---

¹ Проучванията на хълма са в начален етап и голяма част от материалите от тях все още не са обработени. Настоящото съобщение има за цел преди всичко да представи предварителните резултати от проучванията на сградите и съоръженията, открити през археологически сезон 2008.

Цел на настоящото съобщение са не толкова елементите на фортификацията, а разкритите в една или друга степен сгради при проучването на укрепителните съоръжения².

Хронологически най-ранните засега сгради на хълма се разкриха при проучването на кула № III. Основите на кулата са заложиени в дълбок насипен пласт, проследим особено отчетливо в западната и северозападната ѝ част. Върху него е насипан нивелиращ пласт от чиста кафява пръст. Под нивелиращия пласт се разкриха следите от две сгради, разположени в източната част на кулата, под подовото ѝ ниво и, съответно, предхождащи я хронологически. Сградите са долепени на фуга до вътрешното лице на източната крепостна стена, която, както установихме, предхожда кула № III и принадлежи на един по-ранен строителен период.

Сградите според приетата от нас номерация са съответно № 3 и № 4.

Първата от тях се разполага в югоизточната част на кулата (Обр. 2), като южната стена на последната прерязва западната на сграда № 3. Сградата е правоъгълна и вероятно едноделна – южната ѝ част остава под основите на крепостната стена и кулата. От малкото данни за размера и градежа става ясно, че тя е ориентирана С-Ю, като разкритата ѝ северна стена е с дължина 3.40 м. Стените и основите са градени от малки и средни по големина ломени камъни, споени с глина. В сегашното си състояние са съхранени на височина до ок. 0.60 м, широки са ок. 0.60 м. За вида на градежа над тях може само да се предполага. Въпреки че при подготовката на терена за изграждането на кулата насипът е почистен, той е насипан в непосредствена близост с цел повдигане на околното ниво, което северно от кулата е със значителна денivelация. Предвид характера на насипа, произхождащ най-вероятно от сградата, е допустимо да се мисли за широкото използване на дървен материал в градежа на суперструкцията ѝ. Подовото ниво е маркирано от трамбован пласт глина, която на места е опалена вследствие на пожар. В близост до западната стена на сградата, проследена на дължина до 2.50 м, и попадаща отчасти

² Номерацията на сградите не съвпада с тяхната хронология, а се определя от времето на тяхното разкриване. Така например, хронологически по-късните сгради са с по-малки номера поради по-ранното им разкриване.

под основите на кула № III, се разкри частично елиптично огнище с дължина 0.80 м, разположено на подовото ниво и без по-специфично оформление. От вътрешността на сградата произхождат предимно битови материали, сред които пирамидални тежести за вертикален тъкачен стан, кухненска и по-ограничено количество трапезна керамика, сред която има и образци от т. нар. „сива Македонска Тера Сигилата”.

Съседната сграда № 4 е с идентични строителни характеристики и ориентация, разполага се на ок. 3 м от горната и също е долепена на fuga до източната крепостна стена (Обр. 3).

Разкрити от нея са южната стена и части от западната стена – отстояща само на 0.30 м от вътрешното лице на по-късната кула № III. В южната стена на сградата е оформен и вход с дължина 1.15 м и ширина, идентична с тази на стената – 0.60 м. По отношение на градежа между двете сгради реално не се установяват различия; доколкото може да се говори за отлики, то те се състоят в по-прецизното изпълнение на стените на сграда № 4, в които са влагани и добре обработени камъни.

Предвид характера на находките от двете сгради, може да се каже, че са по предназначение жилищни; появата им се свързва с изграждането на укрепеното селище на хълма в края на IV в. и самото начало на V в. Това се потвърждава от характера на монетните находки, откривани в рамките и на двете сгради – монети от края на IV в. и първата половина на V в., най-ранните от които принадлежат на монетосеченето на император Валент (364-378 г.), а най-късните – на Гала Плацидия (425-450 г.) и Теодосий II (408-450 г.). За насилствения край на живота в укрепеното селище свидетелстват не само отухлените подови нива и отложеният пласт въглени, но и трипърите върхове за стрели, откривани в рамките на сградите. Селището е превзето най-вероятно при някое от хунските нашествия от 40-те г. на V в. (Митева 1987: 57-58)

Възстановяването на живота в него на този етап от проучванията може да се отнесе към последните десетилетия на V в. или най-късно в началото на VI в. и съвпада с времето, в което е изграден християнският храм с анексите на най-ниската северна тераса на хълма „Св. Спас” (Хаджиангелов 2009: 110).

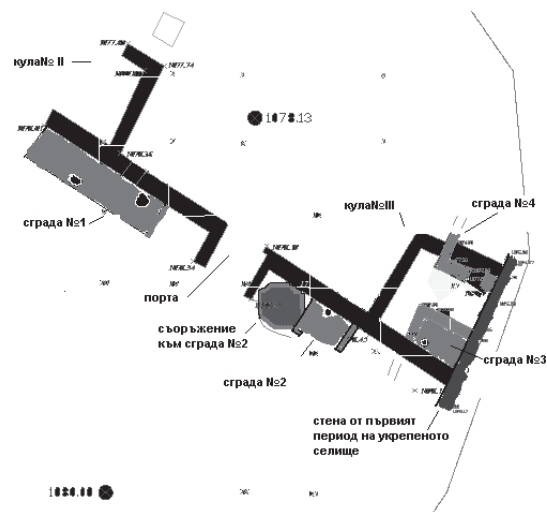
Към същото време следва да се постави и изграждането на северната крепостна стена на селището, към която принадлежат кули № 2, № 3 и единствената засега разкрита порта. Стената, както изглежда, е изместена на юг спрямо северна стена на селището от първия му строителен период и огражда първата висока тераса на хълма от север. Източната крепостна стена на селището от първият строителен период продължава да изпълнява функциите си, но вече съобразена с намалената обитаема площ на селището.

Новата стена е фундирана в пласт деструкции, отложен в резултат на разрушаването на селището в средата на V в., ходовото ниво е значително задигнато от запад към изток, където денивелацията на терена е най-отчетлива.

Проучването на северната крепостна стена доведе до разкриването на две сгради – № 1 и № 2, разположени съответно в западния и източния ѝ край и в близост до двете ълови кули.

Първата от тях – сградата № 1, се разполага на ок. 5 м западно от портата на укрепеното селище. Размерите ѝ все още не са окончателно изяснени поради значителните поражения, нанесени от иманярските изкопи, попадащи в нейните рамки. Сградата беше регистрирана преди всичко по добре съхранените останки от подово ниво, изпълнено чрез обмазване с тънък пласт жълта глина, която вследствие на пожар на места се е отухлила. При сегашното състояние на останките може да се приеме, че в случая става дума за сравнително голяма едноделна постройка, ориентирана И-З, с приблизителна ширина над 3 м и проследена дължина до 8 м (Обр. 4). Интересни наблюденията относно начина на изграждането се извършиха при проучването на нейният североизточен ъгъл. На първо място се установи, че сградата е издигната веднага след изграждането на северната крепостна стена или дори успоредно с нея. Основание за подобно мнение са наблюденията ни в споменатия сектор, където подовата обмазка на сградата съвпада като ниво или директно застъпва хоросановата следа, разделяща субструкцията от суперструкцията на крепостната стена. За синхронното изграждане на двете свидетелства и гнездо от ъглов носеща греда с диаметър ок. 0.20 м, открито при североизточният ъгъл на сградата. При него се установи околоръстно измазване

с хоросан, идентичен с този, ползван в градежа на крепостния зид, и на ниво, идентично с това на първия ред от суперструкцията му. На базата на наблюденията ни при проучването на сграда № 1 могат да се направят и някои изводи относно конструкцията и начина на изграждането ѝ. Сградата е долепена до вътрешното лице на крепостната стена, при източния и западния ѝ ъгъл е била издигната по една масивна носеща греда; подобни са били устроени на различно разстояние във вътрешността ѝ. Засега няма данни за специално оформяне на цокъла или масивна долна част на стените и поради това предполагаме, че те са били изградени изцяло от греди и обмазан с глина плет – от самата сграда произхождат достатъчно следи от подобни обмазки. Носещи греди, но с четиристенен профил, бяха разчистени и във вътрешността на сградата, на ок. 1.6 м южно от крепостната стена. Тези подпори, макар и разположени неритмично, са играели ролята на достатъчно стабилна носеща конструкция за едноскатния покрив. При изграждането му също са ползвани масивни греди, положени напречно на покрива. Част от изтлелите носещи греди се откриха паднали във вътрешността на сградата. Покривът е бил покрит само с керемиди от типа tegulae, части от които се откриха нападнали в югозападната част на сградата, а разсипът им се проследява и извън рамките на проучваната площ (Обр. 5). Относно организирането на вътрешното пространство засега може да се каже сравнително малко, предвид големите поражения в резултат на иманярската интервенция. Въпреки това бяха разчистени две неголеми пещи, разположени съответно при североизточния ъгъл на сградата и в близост до предполагаемата ѝ южна стена. Макар и сериозно разрушена, по-добре бе проучена първата от тях (втората, както изглежда, е с идентични характеристики). Тя е изградена в югоизточния ъгъл на сграда № 1 между крепостната стена и източната стена на сградата (Обр. 6). Пещта е елиптична, куполовидна, с размери 0.90 м / 0.60 м. Ориентирана е С-Ю, като от юг е изграден къс, вероятно засводен, вход с размери 0.30 / 0.30 м. Пред него личи почти кръгло опалено пространство с диаметър ок. 0.40 м, получено вследствие на изгребването на въглените от пещта. Пещта е глинобитна и явно не е била висока, отвън поне частично е била облицована с „кожух“ от малки камъни, споени с глина.

Обр. 1 План на разкритите структури в сектор III, 2008 г.

Обр. 2 Кула № III и разкритата под основите ѝ сграда № 3

Обр. 3 Сграда № 4, южна стена и югозападен ъгъл

Обр. 4 Сграда № 1, общ изглед

Обр. 5 Сграда № 1, струпване на покривна керамика

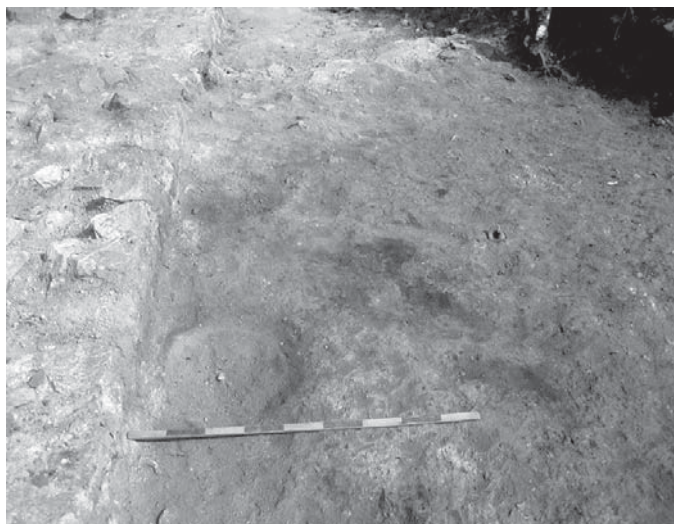

Обр. 6 Сграда № 1 – пещ

Обр. 7 Сграда № 2, общ изглед

Обр. 8 Сграда № 2 – огнище

От сграда № 1 не произхождат никакви находки; интересна в случая е и почти пълната липса на керамика – битова или амбалажна! Това поставя въпроса за интерпретацията на сградата, която очевидно не е изпълнявала функциите на жилище или на сграда за производствени нужди. Предвид близостта ѝ с кула № II и портата е допустимо да се мисли за обвързаността ѝ с охраната на този сектор от крепостната стена. От друга страна, засега не е установена сигурно южната стена на сградата; това, както и сравнително леката конструкция на източната ѝ стена, допускат и една различна възможност, а именно сградата да е била открита от юг и да е изпълнявала стопански функции.

Втората проучена сграда № 2 при вътрешното лице на крепостната стена се разполага източно от предходната, на ок. 3.50 м от портата и на 0.40 м от входа на кула № III. Сградата е едноделна, с размери 3.60 / 3.80 м. При проучването ѝ се установи, че е изградена успоредно с издигането на крепостната стена или веднага след това. При изграждането ѝ е оформен нисък цокъл, който при разкриването си беше съхранен на ок. 0.20-0.30 м от съвременното му ниво. Той е иззидан от средни и малки камъни, споявани с глина и обмазани грубо и не навсякъде с хоросан, идентичен с този на крепостната стена. Освен от север, където сградата обляга и използва крепостната стена, тя е била заградена още от изток и запад и частично от юг. Основите на стените са идентични с описаните; във височина те са продължавали като плет, обмазан с глина. Покривът на сграда № 2 е бил едноскатен, покрит с керемиди от типа tegulae.

Подовото ниво на сграда № 2 беше съхрането основно в северния край на сградата в близост до крепостната стена (Обр. 7). Оформено е като заравненият и трамбован пласт деструкции, отложен при разрушаването на селището в средата на V в., е обмазан тънко с глина.

Находките от сградата са твърде характерни и определят предназначението ѝ като производствена. От нея произхождат множество железни стопилки и парчета шлака, откриха се и две екзагии от VI в. Тези находки кореспондират с откритото кръгло огнище (Обр. 8) с диаметър 0.50 м, устроено направо на подовото ниво в близост до крепостната стена. Непосредствено на югоизток от огнището се раз-

чистиха следите от две греди с четиристенен профил и страна 0.10 м, вероятно свързани със съоръжение, обслужвало огнището. Тези данни, както и откритото малко чукче, свързват сграда № 2 с металопреработването. Западно от сградата, между нея и източното рамо на портата, се разкри съоръжение с кръгли очертания и с диаметър ок. 3 м. Съоръжението е леко вкопано в околния терен и ако съдим по изтлелите следи в периферията му, явно е било оградено с греди, а между тях вероятно и плет. Цялата му площ се откри изпълнена с пепел и следи от опалени глинени обмазки. За предназначението на това съоръжение засега не може да се каже нищо сигурно, но е вероятно то да се намира в пряка функционална обвързаност с работилницата – сграда № 2.

От наблюденията, извършени при проучванията през 2008 г., може с голяма доза увереност да се твърди, че на хълма „Св. Спас“ при с. Белчин в периода на т. нар. Късна античност активно функционира укрепено селище с площ ок. 1 ха, появата на което трябва да се постави в самият край на IV в. или началото на V в.н.е. Данните от сгради № 3 и № 4 дават основание на този етап да видим в тях обикновени домакинства, без обособени дворни пространства. Разположението им – долепени до крепостната стена, свидетелства за липсата на ясна планировка в рамките на укрепената площ на селището. След насилствения край на живота в селището ок. средата на V в. – превзето при някое от хунските нашествия от 40-те г. на столетието, животът в неговите рамки е възстановен едва в началото на VI в., но в една редуцирана укрепена площ – от какво е било наложено това, на този етап от проучванията не е изяснено.

Данните от синхронните сгради № 1 и № 2 свидетелстват, че в укрепеното селище все пак има известно зонирание на площите и същинските домакинства трябва да се търсят не в непосредствената близост на главната порта, а по-навътре в защитената площ. Селището просъществува докъм последните две десетилетия на VI в., предвид най-късните открити монети на Юстин II и София (565-578), когато е унищожено, вероятно при аварско нападение. Допълнителен довод в тази насока са и откриваните в деструкциите на сградите от този период трипери стрели. При тези нашествия на аварите с

посока Тракия и Гърция от края на 70-те и началото на 80-те г. на VI в. са превзети и ред други селища в района – например, укрепеното селище на хълма „Кракра“ при гр. Перник (Юрукова 1981: 225-234, 241-255), Паутолия (Кацарова 2005: 149), Германея (Кацарова 2005: 175), Кратискара (Динчев 2003: 92).

ЛИТЕРАТУРА

Динчев 2003 : Динчев, В. Късноримската резиденция SCRETISCA и ранновизантийското селище КРАТИСКАРА. (Археологическите проучвания в м. Градището край гр. Костинброд през 1990-1994 г.). – В: Разкопки и проучвания, XXX. С.

Кацарова 2005: Кацарова, В. Паутолия и нейната територия през I-VI век. В.Т.

Митева 1981: Митева, Н. Хуните и късноантичаната цивилизация в тракийските земи. – Векове, 5, 57-58.

Хаджиангелов 2009 : Хаджиангелов, В. Археологическите проучвания на крепостта в м. „Св. Спас“ при с. Белчин – резултати и интерпретация. – В: Год. на Асоц. „Онгъл“, т. 7, „Владетелят и светецът, ч. I“, 107-116.

Юрукова 1981: Юрукова, Й. Антични и ранновизантийски монети. – В: Перник, т. 1, „Поселищен живот на хълма Кракра от V хил. пр.н.е. до VI в.н.е.“ Ред. Т. Иванов. С., 218-261.

THE BUILDINGS BY FORTIFIED SETTLEMENT TO THE ST. SPAS HILL IN VILLAGE OF BELCHIN

Michail Hristov

Varna town'

Abstract

The text represents the preliminary results of archaeological excavations during 2008 in fortified settlement dated from late antique period. The settlement occupies flat top end of St. Spas hill in village of Belchin near Samokov. In spite of small investigated areas we found evidences about two periods of active life in settlement.

To the first period refers parts of two houses №1 and №2 revealed beneath the foundations of early Byzantine tower № III in north-east corner

of fortress. The ceramic materials and small objects were found there. They revealed by two regular household structures from early V c. A. D. During the devastating Huns' assaults in the 40 years of 5th c. AD the settlement is demolished and burned.

The life is renovated in the beginning of 6th c. AD when a new fortress wall is erected in the north part of the hill. Close to the wall we investigate another two structures – №3 and №4. The first is a large rectangular building situated near to tower № II and maybe is related with defense of settlement and the tower itself. Another structure from this period erected near to the fortress wall is building №4. The building is situated between main entrance of the settlement and tower №III. The finds from building №4 are the reason to interpret it as a metal workshop.

Buildings №3 and № 4 are demolished by fire in 80s years of 6th c. AD probably by some of early Avars' strikes on the Balkan provinces of Byzantine Empire.